

Панченко А.В.

**ФАКТОРЫ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ НА СОЦИАЛЬНУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРОСТКОВ-ДЕЛИНКВЕНТОВ**

В статье рассматриваются типичные ошибки социальной организации и руководства деятельностью подростков-делинквентов и типология факторов, которые снижают воспитательный эффект в деятельности исправительных учреждений Департамента пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки-делинквенты, системный подход, воспитание, перевоспитание, специальные учреждения.

Pancenko A.V.

**NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE SOCIAL ORGANIZATION OF ADOLESCENT
DELIKVENTIV**

The article deals with typical errors of social organization and management of the adolescent delinkventiv and typology of factors that reduce the educational effect of Corrections Department of Penitentiary Service of Ukraine.

Key words: deviant behavior, adolescent delinkventy, systematic approach, training, rehabilitation, special institutions.

УДК 378.14

Попович І.С.

**ЕКСПЕКТОМЕТРІЯ ЯК МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ГРУПОВИХ
ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ МАЛОЇ ГРУПИ**

У публікації представлено експектометрію як методика вивчення групових динамічних процесів малої групи. Автором висвітлено інноваційний підхід до вивчення теми практичного заняття “Соціальні групи. Характеристика малої групи. Групова динаміка” в вищій школі, запропоновано авторську методика, спрямовану на глибоке, рельєфне дослідження соціально-психологічних процесів малої групи.

Ключові слова: експектометрія, групова динаміка, мала група.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. Для забезпечення якісно вищого рівня професійної підготовки майбутніх спеціалістів напрямків підготовки 6.040104 “Географія” та 6.040102 “Біологія”, факультету біології, географії, екології, які зможуть гнучко перебудовувати зміст своєї професійної діяльності у зв'язку з постійною зміною вимог ринку праці, необхідно застосовувати інноваційні підходи до навчання та виховання, зокрема до вивчення навчальної дисципліни “Психологія”. Якісно нова соціально-психологічна ситуація, що склалася у професійній підготовці молодих спеціалістів, зумовлена складністю та суперечністю перебігу процесів політичного, економічного, суспільного і духовного життя українського суспільства. Для розв'язання актуальних проблем сьогодення, які ставить перед вузами держава, першочерговості набуває питання розвитку національної освіти, спроможної забезпечити країну високоосвіченими, інтелектуальними, соціально зрілими та творчо спрямованими фахівцями. Нашій державі потрібні не просто кваліфіковані фахівці, а психологічно компетентні професіонали, здатні спільно з групою розв'язувати завдання, прогнозувати перебіг подій.

У контексті цих завдань закономірним є посилення уваги сучасної освіти до вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктивної реальності людини. Особливе місце в цій підготовці займає IV змістовий модуль “Соціальна психологія в педагогічній діяльності вчителя”. Тому вивчення теми практичного заняття “Соціальні групи.

Характеристика малої групи. Групова динаміка” з допомогою експектометрії є інноваційною навчально-методичною розробкою.

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є *теоретична і практична актуальність* запропонованої теми.

Мета навчально-методичної публікації полягає у розробці інструментарію вивчення групових динамічних процесів малої групи.

У статті ми спираємося на *праці, присвячені проблемам* методики викладання психології, дослідження соціально-психологічного змісту малої групи (Б.Ц.Бадмаєв, М.Й.Боришевський, Я.Л.Коломінський, Т.І.Пашукова).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблена і апробована авторська методика експектометрія застосовується для вивчення групових динамічних процесів малої групи. Результати роботи можуть бути використані психологами, педагогами для викладання навчальних дисциплін “Психологія”, “Соціальна психологія”, вивчення соціально-психологічного змісту малої групи як в науковому плані, так і при організації та здійсненні навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На вивчення теми практичного заняття “Соціальні групи. Характеристика малої групи. Групова динаміка” згідно з навчальною робочою програмою відводиться 2 години. Викладач наголошує, що вивчення групових динамічних процесів малої групи є вельми складним завданням, що потребує різнобічного аналізу. Групові динамічні процеси організовують діяльність групи. Вони відображають весь цикл її життєдіяльності, зокрема такі етапи: керівництво та лідерство, прийняття групових рішень, вироблення групових норм, формування структури групи, згуртованість, конфлікти – всі ті процеси, які фіксують і забезпечують психологічні зміни, що мають місце у групі під час її існування. Викладач висвітлює сутність експектометрії як методики вивчення групових динамічних процесів малої групи. Вказує, що експектометричний метод дозволяє визначити не тільки кількісні показники і побудувати графічну структуру міжособистісних взаємин в малій групі, виходячи з кількості і змісту взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм, але й дає можливість відобразити очікувану структуру міжособистісних взаємин. Очікувана структура міжособистісних взаємин дозволяє глибше проаналізувати динаміку групового життя, порівняти реальний і прогнозований перебіг подій.

Зазначимо, що через цикл практичних занять навчальної дисципліни “Психологія”, з одного боку, ми реалізуємо навчальні завдання та вдосконалюємо вміння студентів орієнтуватися у психологічних явищах, з іншого боку, навчаємо прийомам досліджень, технікам виконання та інтерпретації отриманих результатів. Особливу увагу звертаємо на те, що при отриманні доступу до психодіагностичних методик студент автоматично бере на себе зобов’язання дотримуватись всіх вимог професійної етики. Зокрема, проведення методик соціометричного типу вимагає дотримання всіх етичних норм, незалежно від того чи проводиться дослідження групи, в якій навчається студент, чи групи, до якої він не включений, а тільки досліджує її. Перейдемо до нашого практичного завдання.

Завдання. Дослідити групові динамічні процеси малої групи.

Мета дослідження: визначити структуру групи, лідерів, статус, коефіцієнт очікувань та коефіцієнт згуртованості групи, застосовуючи методику експектометрії (І.С.Попович).

Матеріали та обладнання: бланк із списком студентської групи в алфавітному порядку для побудови соціограми та експектограми, бланки для побудови соціоматриці та експектоматриці, ручка або олівець.

Процедура дослідження. Це дослідження експериментатор проводить одночасно зі всією групою. Учасники дослідження вивчають на прикладі своєї групи ті групові динамічні процеси, які в ній відбуваються. Експериментатор наголошує на етиці дослідження і налаштовує учасників на відповідальну роботу.

Інструкція досліджуваному. Експектометрію застосовують у поєднанні з соціометрією. Членам досліджуваної групи пропонується відповісти на заздалегідь

підготовлене запитання. Це запитання може стосуватися ділової сфери, міжособистісних стосунків чи дружніх взаємин. Дослідження дає можливість простежити симпатії, антипатії, емоційно-ціннісне ставлення один до одного, до лідерів, “середнячків”, “ізолюваних”. Кожен студент крім відповіді на запитання і здійснення заздалегідь визначеної кількості виборів, що особливо важливо, здійснює очікувані вибори. Якщо група налічує 24 особи, то кожному респонденту потрібно дати відповідь і здійснити вибір за кожного члена групи. Кожен респондент починає відповідь такою фразою: “Від А.А. я очікую таких виборів ...”, і таким чином за всіх одногрупників. Ця процедура нагадує своєрідне прогнозування міжособистісних взаємин. Якщо досліджувана група складається з n членів, то кінцевим результатом буде n експектометричних або очікуваних варіантів міжособистісних взаємин, і один реальний варіант або соціометричний. Таким чином, ми отримуємо n -кількість прогнозованих індивідуальних експектоматриць і експектограм. Це, звичайно, ускладнює обробку результатів, але, на наш погляд, такий спосіб порівняння реального варіанту статусної ієрархії групи, динаміки її життя і очікуваного варіанту в поєднанні з іншими методами, дає можливість рельєфніше окреслити суттєві характеристики групової динаміки.

Обробка результатів. Зіставлення очікуваного варіанту і соціометричного дає змогу визначити кількість правильних очікуваних виборів, кількість власних очікуваних виборів. На підставі отриманих даних респондент визначає такі характеристики групи: коефіцієнт очікувань (E); груповий коефіцієнт очікувань (E_{gp}); експектометричний статус (ES); рівень адекватності самоочікувань (A), коефіцієнт взаємоочікуваних виборів (E_{ep}); коефіцієнт групової згуртованості (B).

Коефіцієнт очікувань – це відношення очікувань респондента, які збіглися з виборами групи, до загальної кількості виборів групи. Коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E = \frac{a}{v(n-1)},$$

де E – коефіцієнт очікувань респондента;

a – кількість очікувань респондента, які збіглися з виборами групи;

v – кількість соціометричних виборів респондента;

n – кількість членів групи.

Коефіцієнт очікувань дає можливість кількісно визначити прояви тих психологічних утворень, які, з одного боку, пов’язані з самосвідомістю особистості, а з іншого – її соціальним оточенням. На низькому рівні сформованості соціально-психологічних очікувань коефіцієнт очікувань знаходиться в межах від 0,0 до 0,25 і позначається (E_n); на середньому – 0,26 – 0,50 (E_c) і на високому рівні – 0,51 – 1,0 (E_e).

Груповий коефіцієнт очікувань – це середнє математичне значення коефіцієнтів очікувань всіх членів групи. Груповий коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E_{gp} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{v(n^2 - n)} = \frac{\sum a}{v(n^2 - n)} \text{ або } E_{gp} = \frac{\sum E}{n},$$

де E_{gp} – груповий коефіцієнт очікувань;

$\sum a$ – загальна сума кількості очікувань респондентів, які збіглися з виборами групи;

n – кількість членів групи;

v – кількість соціометричних виборів респондента;

$\sum E$ – загальна сума коефіцієнтів очікувань респондентів.

Показники групового коефіцієнта очікувань вказують на рівень розвитку групи, на соціально-психологічну компетентність її членів.

Експектометричний (очікуваний) статус – це відношення кількості самоочікуваних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Експектометричний статус респондента визначається за формулою:

$$ES = \frac{c}{n-1},$$

де ES – експектометричний статус респондента;
 c – кількість очікувань власного вибору (самоочікувань);
 n – кількість членів групи.

Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів – це відношення кількості взаємних очікувань респондента до можливої кількості взаємоочікуваних виборів. Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів визначається за формулою:

$$E_{ep} = \frac{d}{n-1},$$

де E_{ep} – коефіцієнт взаємоочікуваних виборів респондента;
 d – кількість взаємоочікуваних виборів;
 n – кількість членів групи.

Коефіцієнт очікувань тісно пов'язаний з експектометричним статусом (ES). Останній дає можливість більш надійно визначити місце і роль респондента в ієрархії групи. Експектометричний статус має такі критерії: низький – 0,0 до 0,20; середній – 0,21 до 0,40 та високий – 0,41 до 1,0.

Експектометричний статус ще називають очікуваним чи прогнозованим статусом. Для регулювання міжособистісних взаємин, і управління процесом навчально-виховної роботи загалом, важливо знати соціально-психологічні очікування студентів і вміти здійснювати на них вплив, тобто оптимізувати їх. Соціометричний статус має такі ж критерії як експектометричний, тобто: низький (від 0,0 до 0,20), середній (від 0,21 до 0,40) та високий (від 0,41 до 1,0). Експектометричний статус, завдяки очікуваним виборам, володіє високими прогностичними та динамічними характеристиками.

Рівень адекватності самоочікувань – це відношення різниці кількості самоочікуваних виборів і кількості соціометричних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Рівень адекватності самоочікувань визначається за формулою:

$$A = \frac{c - v}{n-1},$$

де A – рівень адекватності самоочікувань;
 c – кількість очікувань власного вибору;
 v – кількість соціометричних виборів респондента;
 n – кількість членів групи.

Здійснюючи визначення рівня адекватності само очікувань, потрібно зіставити очікувані вибори з соціометричними. Теоретично можна спрогнозувати таку ситуацію, коли респондент очікує вибори від №№2;3;5 респондента за списком, а його обирають №№1;4;10. Таким чином, рівень самоочікувань респондента є неадекватним. Для визначення рівня адекватності самоочікувань можна використовувати такі стандарти:

Таблиця 1.

Шкала адекватності самоочікувань

A	Рівень адекватності самоочікувань
від +0,59 до +1,0	надміру завищений
від +0,16 до +0,58	завищений
від -0,15 до +0,15	адекватний
від -0,16 до -0,58	занижений
від -0,59 до -1,0	надміру занижений

Вміння подивитися на себе з позиції кожного члена групи дозволяє будь-якому студенту ефективно діяти. Як на наш погляд, вищим рівнем є вміння змоделювати адекватну групову оцінку самому собі. Сприйняття цієї комплексної оцінки, яку дає окремому студенту група, не є простим синтезом оцінок членів групи, а виступає складним феноменом, який називається самоочікуванням. Самоочікування – це очікування стосовно власної персони.

Коефіцієнт групової згуртованості – це відношення загальної кількості взаємоочікуваних виборів до їх можливої максимальної кількості. Коефіцієнт групової згуртованості, запропонований нами, дозволяє враховувати не тільки вибори членів групи, але й їх прогнози, очікування, сподівання. Останні, в свою чергу, виступають своєрідними орієнтирами в міжособистісній взаємодії малої групи. Коефіцієнт групової згуртованості визначається за формулою:

$$B = \frac{\sum d}{n^2 - n} \text{ або } B = \frac{\sum E_{ep}}{n},$$

де $\sum d$ – загальна сума взаємоочікуваних виборів;

$\sum E_{ep}$ – загальна сума коефіцієнтів взаємоочікуваних виборів респондентів;

B – коефіцієнт групової згуртованості;

n – кількість членів групи.

Аналіз результатів. Респондент порівнює соціограму з експектограмою, а соціоматрицю з експектоматрицею. Спонукаємо респондентів не тільки до кількісних вираховувань співпадань, а й соціально-психологічного аналізу тих процесів, що мають місце у групі.

Звернемо увагу на такі особливості проведення заняття. Дослідною групою виступала студентська група. Важливе значення для функціонування студентської групи має той факт, чи є староста її лідером чи ні. Саме староста-лідер, як ієрарх студентської групи, повинен синтезувати взаємини як формального, так і неформального характеру, визначати перспективні лінії розвитку та забезпечувати функціонування студентської групи як колективу з високим рівнем розвитку. Староста групи, який займає пасивну, нелідерську позицію – просто делегує свої повноваження і не має належного впливу на розв'язання життєво-важливих його завдань.

Важливе значення для ефективного функціонування лідера відіграє вміння прогнозувати, передбачати перебіг подій. У зведеній табл. 2 покажемо показники коефіцієнта очікувань старост груп першого року навчання факультету біології, географії, екології, що прийняли участь в апробації методики вивчення групових динамічних процесів малої групи.

Таблиця 2.

Коефіцієнт очікувань старост груп

Староста групи	Коефіцієнт очікувань
група 101	0,25
група 102	0,34
група 111	0,28
група 131	0,31

У старости групи 101 було зафіксовано низький коефіцієнт очікувань на сьомому місяці навчання, тобто тоді, коли проводилося дослідження. Ця ситуація може мати декілька варіантів пояснення: 1) група перебуває на низькому рівні розвитку як колектив; 2) староста знаходиться не на своєму місці – призначення випадкове; 3) група неконтрольована і потребує нового лідера. Це прогнозовані варіанти пояснення. Через місяць ми спостерігали процедуру обрання іншого старости групи 101. Результати експектометричної методики дають можливість глибше і рельєфніше вивчати соціально-психологічний зміст,

прогнозувати перебіг подій у групі студентів, при цьому уникаючи труднощів, помилок і розв'язувати значну частину складних міжособистісних питань в оптимальні терміни з найменшими затратами зусиль. Експектометрія, вищезазначену проблему, дозволяє розв'язати набагато швидше і звичайно ефективніше.

Ми апробували методику вивчення групових динамічних процесів малої групи на базі Херсонського державного університету, факультету біології, географії, екології. Практичні заняття проводилися з навчальної дисципліни “Психологія” у студентів першого року навчання.

Вивчення групових динамічних процесів малої групи сприяє формуванню уявлення студентів про важливі соціально-психологічні явища, розумінню значення нерозривності формування особистості з її соціальним оточенням, соціальними групами; обґрунтуванню необхідності інтегрованого підходу до психології людини як цілісного системного утворення.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці підходів до вивчення інших соціально-психологічних явищ, в розробці навчально-методичного інструментарію комплексної програми оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань для студентів-першокурсників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии: Учеб.-метод. пособие. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 304с.
2. Громадянська спрямованість та її виховання у дітей. Методичні рекомендації. /М.Й.Боришевський, Н.Д.Володарська, О.І.Пенькова та ін. За заг.ред. М.Й. Боришевського. – К.: Міленіум, 2002. – 60с.
3. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): Учеб. пособие. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.
4. Попович І.С. Експектометрія – методика дослідження соціально-психологічних очікувань // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України: Зб. наук. пр. – К.: ВД “ТРОЯ”, 2008. – В. 36. – С.275–284.
5. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І. Пашукової. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 204с.

Попович І.С.

ЭКСПЕКТОМЕТРИЯ КАК МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ГРУППОВЫХ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МАЛОЙ ГРУППЫ

В публикации представлена експектометрія как методика изучения групповых динамических процессов малой группы. Автором раскрыт инновационный подход к изучению темы практического занятия “Социальные группы. Характеристика малой группы. Групповая динамика” в высшей школе, предложена авторская методика, направленная на глубокое, рельефное исследование социально-психологических процессов малой группы.

Ключевые слова: експектометрія, групповая динамика, малая группа.

Popovitch I.S.

THE EXPECTOMETRY AS METHODS OF STUDYING OF GROUP DYNAMIC PROCESSES OF A SMALL GROUP

The expectometry as a method of studying of the group dynamic processes of a small group is represented in the publication. The author reflected the innovative approach to the studying of the topic of the practical lesson “Social groups. The characteristics of a small group. The group dynamic” in the high school; the author’s method was proposed, directed to the deep relief research of social psychological processes of a small group.

Key words: the expectometry, the group dynamic, the small group.